

Ուրիշ կարեւոր պակաս մ'ալ կը նշմար-
ուի կորեան գրքին վերջը զրուած պար-
սիկ թագաւորներուն ցանկին մէջ, ուր կը
յիշուին՝ Մաշթոց վարդապետի կրօնաւո-
րութեան սկիզբէն մինչեւ մահը՝ իրարու-
յաջորդող պարսիկ թագաւորներուն անուն-
ները և գահակալութեան տարիները, հե-
տեւեալ կերպով. «Թագաւորեալ կրմանայ
ամս վեց, և Յազկերտի՝ ամս քսան և
մի. և յառաջնումն ամի՝ երկրորդի Յազ-
կերտի որդւոյ վռամայ, վախճանեցաւ
երանելին»։ Հոս ահա զանց եղած է զնել
վռամ Եի անունը և թագաւորութեան
տասնեւութ տարիները։ Այն պակասը
կամ զանցառութիւնը անկարելի է կորեան
վերագրել, նախ որ՝ առանց անոր յիշա-
տակութեան՝ իր հաշիւը կամ ժամանա-
կագրութիւնը թերի և անձիշտ պիտի ըլ-
լար, երկրորդ, Յազկերտ Բը յիշատակած
ատեն՝ կը յիշէ արդէն անոր վռամ հօր
անունը, որով չէր կրնար անզիտանալ
զայն և անյիշատակ անցնիլ։ Հետեւաբար
այդ պատմական կարեւոր կէտը՝ սովորա-
կան ոճով՝ ձեռագիրներուն մէջէն դուրս
ձգուած է անհոգութեամբ կամ մոռացու-
թեամբ։

ցած է 398ին, իր վեցերորդ տարին կ'ըլլայ 404 թուականը։ Երկրորդ, Կորիւն իր գրքին վերջը դրած ժամանակաւորական ցանկին մէջ՝ հայ գրերուն զիւտը կը դնա Յազկերտ Ա.ի ուրերորդ տարին։ «և դարս թեանն Հայոց յարերորդ ամեկ Յազկերտա առեալ սկիզբն»³։ Արդ, Կորիւն վեց տարի միայն տալով թագաւորութեան վոամ կրմանի, «թագաւորեալ կրմանայ Փարսիկ արքայի ամս վեց» (389/390-396, անոր յաջորդ Յազկերտ Ա.ի ուրերորդ տարիի կ'ըլլայ ճշդիւ Քրիստոսի 404 թուականը) Սակայն Մակայն միւս կողմանէ զիւտելի է, թհայ գրերու զիւտին պատմութիւնը սկսա աղերս ունի նշանաւոր Բարիլաս կամ Բարուլաս եալիսկոպոսին հետ, որ հազի Քրիստոսի 412/413 թուականին բարձրացած է Եղեսչիոյ աթոռին վրայ, որու զժուարին կ'ըլլայ հաշտեցնել իրարու հետ այդ երկու թուականները՝ 404 և 413 եթէ չենք ուզեր յետաձգել ինը տարի վերջը հայ տառերուն զիւտը, ինչ որ չափագանց ուշ կ'ըլլայ և կը հակասէ բոլորավին կորեան վերոյիշեալ թուական նեռուն։

Ահա լուսաբանուելիք կարեւոր կէտե՞
1) իրաւցնէ հայ զրերուն զիւտը ճշգի՞
վուամշապհոյ վեցերո՞րդ տարին եղած է
թէ աւելի ուշ։

2) Յազկերտ Ա.ի ուրերորդ տարին
համապատասխանէ պատմականօրէն Քրիստոսի
տոսի 404. թուականին։

3) Ո՞վ էր մեր զրերու զիւտին ժամանակ
նակ Եղեսիոյ եպիսկոպոսը։

Այս հարցումներուն պատմականը յի՞
ջորդ լոգուածիս մէջ։

(Շաբաթակելի) Հ. 3. ԹԱՐԱՍՆԵՐ
1. Կորիսն, էջ 48, - 2. Ուղ, էջ 20, - 3. Ուղ.
48.

ԱՐԴԱՆ (ԿԱՐՄԵԼԻ)

KIRMIZ

Արդ խօսինք Որդանին պատմական ան-
ցեալին վրայօք:

Քրիստոսէ ուժը դար առաջ երբ Սարգոն
կը զրաւէր Ուրարտուի գանձերը, հպար-
տութեամբ կը յիշէր՝ Ասուր աստուծոյ
ուղղեալ իր արձանագիր նամակին մէջ
թէ թանկագին իրերու կարգին ձեռք ճգած
է նաև «Կուրխայի և Արարատի» նշանա-
ւոր կարմիր հիւսուածեղէնէն։ Գիտելի է
որ հիւսուածեղէնը նշանաւոր էր ոչ թէ
իր հիւսուածակերպին համար այլ իր կար-
միր գոյնին համար։ Այն ատեն Նախա-
հայաստանի այսինքն Ուրարտուի ծանօթ
էին երկու տեսակ ներկեր, մին բայրան
կամ ղայրա, որով սակայն աւելի շիկափոկ
կը պատրաստուէր, ուստի նշանաւոր չէր
հիւսուածեղէն ներկուելու համար, իսկ
միան էր որդանը, կարմիր կամ զրբմզ։
Ես միայն այս երկու ծիրանիի գոյները
նկատի կ'առնեմ, որովհետեւ տորոնէն կամ
ուրիշ նիւթերէ արտազրուած այդ գոյնը
անկարելի է թէ որ և է կերպով մօտեցած
ըլլայ Որդանի բարձրութեան։

Արդեօք ի՞նչ էր այդ կարմիրին տրուած
անունը այն ատենուան իր բուն ձեւով։
Անորոշ կերպով կը վկայուի որ «Գրր-
մը ծանօթ ամենահին ներկն է, որով-
հետեւ Մովսէսի օրերուն իսկ ծանօթ էր,
և Ս. Գրքին մէջ յիշուած է Երրայեցերէն
tola կամ tolashani անուամբ ծիրանի
(= red) բառը որ շատ անգամ հոն կը
զործածուի, անտարակոյս զրբմզէն պա-
տրաստուած գոյնին կ'ակնարկէ։ Բատ
Tychsenի (հմտ. Bancroft, Philoso-
phy of Permanent Colours I. 394.)
ծիրանի (= red) կամ զրբմզ ներկը
ծանօթ էր Մովսէսին ալ առաջ և գտնուած
էր Փինիկեցիներէն Պաղեստինի մէջ,
անշոշաւ ոչ թափառական մանր Երրայեցի

ցեղերէն, ուստի անուամբ յաճախ ակ-
նարկուած է Յոյն և Լատին գրողներէ»²։
Հոս սակայն կարգ մը խնդիրներ կան
ըննուելիք. նախ Ս. Գրոց tola կամ to-
lashaniին նաեւ հոն յիշուած ծիրանի-
ները կրնան որդանը կամ զրբմզը չնշա-
նակել այլ ծիրանի, շառագոյն, շէկ,
բոսոր եւն., թէեւ հաւանական է որ որ-
դանին կամ զրբմզին ակնարկուի, նկատի
առնելով ասոր համբաւը, և պատճառ մը
չկայ չխորհելու որ զրբմզը ծանօթ չըլլար
Մովսէսէ ալ առաջ։ Գալով Փինիկեցւոց
կողմէն Պաղեստինի մէջ գտնուելուն, ասոր
համար ալ կան բացարութեան կարեւոր
իշտեր. նախ Պաղեստին չունի ոչ սէզը
և ոչ ալ կլիմայի յարմարութիւն այդ
սէզին և որով որդին համար, մինչ Հա-
յաստան դեռ կ'արտազրէ որդան այժմ
զրբմզ շատ չնչին չափերով, և անցեալին
մէջ միակ արտազրիչն եղած է։ Պաղես-
տինի մասին այդպիսի վկայութիւն մը
բուլորովին կը պակսի։ Խոկ Փինիկեցից
ծանօթ էին իրենց վաճառականական յա-
րաբերութիւններով, անտարակոյս անոնց
միջոցաւ Հայաստանէն արտածուած է
Եզիպտոս, Պաղեստին և այլուր տարուած։
Հին դարուց պատմագիրները, ինչպէս Դի-
սուկոր, Թողթոնիս, և այլք, կը վկայեն
թէ այս ներկը ամենէն առաջ գործածուե-
ցաւ Հայաստանի և Պարսկաստանի մէջ,
և թէ այս երկիրներէն տարածուեցաւ ան
Եւրոպայի ամէն կողմը»³։ Յետոյ «Հռո-
մայեցւոց պատմիչներէն մէկը կ'ըսէ թէ
(թի. 275 թուականին ատենները) Պարսից
թագաւորը Աւրեղիանոս կայսեր ընծայ

1. «Биография», 1890, № 276-277

2. Eneycl. Brit. 14th edition. vol. 13 p. 352.

3. Կոչնարկ. Սեպտեմբեր 1927 էջ 396

զրկեց բրդէ բանուածք մը՝ լսելով. Ընկալ
զծիրանիդ մերոյ աշխարհին. Sume pur-
puram qualis apud nos est. Խրացընէ
այնպէս ազուրը ծիրանի ներկած էր որ
բոլոր Հռոմայեցիք զարմացան, կ'ըսէ պատ-
միչը: Եւ որովհետեւ ան տաենը Հայաս-
տանը Պարսից իշխանութեան տակ էր,
շատ հաւանական է որ Հայաստանի որ-
դանովը ներկած ըլլայ ան բրդեղէնը, ինչ-
պէս Համէն ալ կ'ըսէ: Ինքը կարծիք կ'ընէ
թէ նաեւ Ա. Գրոց մէջ ստէպ յիշուած որ-
դան կարմիրը՝ Հայաստանի բերք ըլլայ»:
Դա կ'ըսէ բարեկարարագ մօտ ալ կը

Հին Հայ մատենագրաց մօտ ալ զը
յիշուի Որդանը իբր ազնիւ, իբր հարուստ,
ճողի և թանկապին ինչ։ Տեսանք թէ Փար-
պեցի կ'ըսէ «յԱրարատայ ծնեալ որդունս
ի զարդ կարմրատեսիլ զունոց»։ Խորե-
նացի նոյնակէս կը յիշէր։ «Եւ որդի յար-
մատոյ սիզոյ ի զարդ կարմրութեան զու-
նոյ»։ Արաբ պատմիչ Բէլագորի Ը գարուն
կը վկայէ «Հաբիթ եկաւ Արտաշատ, որ
է Աւ-Քիրմիզ»², այսինքն Որդանի բաղադր:

Եազգութ ալ կը յիշէ զեռ Արտաշատի քա-
րիաթ-ալ-ըըրմբզ կոչուիլը։ Ֆէ դարսուն
Շարտէն Հայաստանի մէջ հանդիպած եր-
որդանին. իսկ ժօ դարսուն Մարկով Ռուսը
որդան կը գտնէր Արտաշատի վրայ բար-
ձրանալուն միջոցին 14-15,000 ստք
բարձրութեան վրայ։ Ժօ դարսուն սկիզբ
Ա. Փեթերպուրկի ճեմարանին խնդրանքին
վրայ Վրաստանի և Հայաստանի նահան-
գապետը երկու Ռուս պաշտօնատարներուն
կը յանձնէ պրագտել, որոնց օգնական կ'ըլ-
լայ Եջմիածնի միաբան Սահմակ վ. Տէր Գրի-
գորեան տեղեկազրով մը որ նիւթ կը կազմէ-
չամէլի մէկ ուսումնասիրութեան Փեթեր-
պուրկի նոյն ճեմարանին մէջ, 1832թ.,
որ յետոյ Ռուսերէն ալ կը հրատարակուի,
Անտարակոյս ասկէ զատ պատմական
նիւթ ալ կայ որ հոս չեմ յիշած, նիւթ
որուն կարելի է հանդիպիլ Քիչ մը փելն,
աըստուքով։ Եւ սակայն այսքանով գոհա-
նանք այժմ, արդէն մեր ուսումնասիրու-
թ ան ան է ան է ան է ան է ան է ան է

* * *

Երկու խօսք աւ Գլումը կամ Որդունի
զործածութեան մասին:

բով, որ Ալեքսանդր կ'անուանէ (քա-
կարմիր գոյնի քաղաք կ'անուանէ (քա-
րիաթ-ալ-բըրմըզ) »³: Ժարուն Յովհան-
նէս պատմագիր կաթողիկոսը կը վկայէ
թէ Հայաստանի մէջ կայլին «նկարակերտ
կազմուածս բազմականաց կարմրութեամբ
որդանայ», մինչ ըստ Ասովիկի «ծիրա-
նեծաղիկ» կը յիշուի զոր կը նոյնացընեմ
որդանին հետ: Իսկ դարձեալ Ժ դարուն
Արաբ աշխարհագիր իսկն Հառովար (իս-
թակորի) որոշ կը վկայէ «Տէինիլ Արտե-
պիլէն աւելի մեծ քաղաք մըն է... կը
պատրաստեն գեղեցիկ ներկ մը զբարձր
(= kermez) կոչուած: Ես իմացած եմ
որ այս զբարձրը տեսակ մը որդ է»⁴: Իսկն
Հառովարի Տէինիլը ըստ իս Արաբացւոց
Տապիլն է և Հայոցս Գուինը: «Պուինում
ըիրմիս են պատրաստում, որ կարմիր ներկ
է բըզի համար, ես լսած եմ որ դա մի
որդի անուն է», Բազրատ Խալաթեանցի
հաւաստմանց համաձայն⁵: Ժ դարուն

«*Բազմավեց*», 1843, էջ 56-57:

Արար, մատ. Հայտատանի մասին: Թերզ
պաթեանց, էջ 26, Վահով. թիւ 2:
1920 թ. 368:

Հայկական Գորգերը, Խոչհակ 1920 էլ 3-
թիւ 6. Տիւ Բայր Հայկական Իստահք

The Oriental Geo. of Ebn Haukal
2-968 A. D.) Trans. Sir William Ousey
London 1800 pp. 161.

• Упшнр. Упшн. Зшн. дшншн, бзл 43, дшншн. тзл 52,

• 3 m₂ p_{4R} R. 5 p_{mam}; R. 5 m_n 5_L 5_D.

Ասկէ առաջ ցոյց տուի արդէն թէ որդան
կը գործածուէր նկարակերտ գարզարելու
համար «կազմուած բազմականաց և ան-
կուածոց», այսինքն հայ գորգերը: Ասոնք
կը վկայուին Ասողիկէ, Յովհաննէս պատ-
մագիր կաթողիկոսէ և ուրիշներէ: Բատ
Dr. F. R. Martinի «Արաբն գետին մօտ՝
մահմետական Հայաստանի մայրաքաղաք
Տապիլի որդանով ներկուած բուրդէ հրա-
սուածեղէնները հոչակաւոր էին: Բնդհան-
րապէս Հայաստան նշանաւոր էր իր
գոտիներով, ծածկոցներով, գորգերով,
բարձերով և շղալշներով, բայց մանա-
ւանդ այդ համբաւը շատ հեռուն կը տա-
րածուէր մանիշակագոյն զրյալզին հա-
մար, զոր Արաբները Հայկական ներկ
կ'անուանէին և որ ծիրանիին չափ թան-
կազին նկատուած էր: Այս ներկը մինչեւ
Հնդկաստան կ'արտածուէր, և շատ փա-
փուկ ըլլալուն համար մի միայն մետաքսի
և բուրդի համար կը նախար գործածուիր,
մինչդեռ բարեակի և ուրիշ նիւթերու հա-
մար գործածութիւնու հասկի և էր»¹:

Վարթինի յաջորդող տողերը ցոյց կուտան որդանը իրը յատկանից, իրը Trade Mark Հայկական գորգերուն: «Այդ մասուշակ-կարմիրը զրեթէ զուտ մանիշակագոյնի փոխուած պէտք է ըլլայ, բանի որ զայն բոլոր Հայկական գորգերուն վրայ ընդհանրապէս պզտիկ յատակներու ձեւին մէջ կը գտնենք: Իսկ Պարսկաստանի մէջ հազուագէպ կը պատահինք անոր»: Ասոր պատասխանեց Մր. Բոր: Այս պատասխանը հրատարակեցի թարգմանելով Բազմավէպի մէջ 1930 Մեպո:, բայց առ ի վերութիւն հոս կ'արտատպեմ խնդրոյնիւթ մասը, որ ինչպէս ըսի է իրը պատասխան Մարթինի: «Գալով գոյներու մասին եղած պատճառաբանութեանց, Մարթին կ'ըսէ թէ ինք զատօք և Հայկական հետազիր մի 1201 և գծուած և եւրկուած այն զոյեկրտվ որոնց կը հանդիպինք ոյս դորդերուն մեջ, հայս և տառէ ինքնարդի մանիշակագոյն (զիրմիզ) որ ծանօթ չէ արդի ըքանիկը և յատոր և Հայկական հետային տութեամբ: Աս անուիզը շատ

տէզ կ'սուսան կ'ու կ'ու կ'ու կ'ու կ'ու կ'ու յաճախ կ'երեւայ վաշկատունի զորգերու մէջ որոնք հրապարակ կը բերուին Փոքր Ասիոյ արեւելուան եզերքի Մելէզ և Պերկամոյ քաղաքները, ինչպէս նաեւ երկրին արեւելուան մասին մէջ արտազրուող կարգ մը վաշկատունի գորգերուն մէջ: Վերջններուն մեծագոյն մասին մանիշակազոյնը կը գունաթափի շուտով և զրեթէ ամբողջութեամբ, բայց ըստ երեւոյթի անաղարտ կը մնայ լաւագոյն Մելէզ և Պերկամոյ կառուներուն մէջ: Այս Պերկամոյ կոչուած գորգերն ունին մօտիկ կապակցութիւն կովկասեան շրջաններու հետ: Բայց այս գորգերուն ներկերու և գոյներու խնդիրը արգէն արմատական կերպով ըննուած և ճշտուած են ձագուպիի կողմէ, և Մարթինի պատճառաբանութիւնները վերջնականապէս ջնջուած կը համարուին: և զայն դարձեալ հոս կը կնելորդ կը սեպիմ: Փաստերը կը ստիպէն զիս զալ

1. «A History of oriental carpets before 1800».
London 1908.

սա եզրակացութեան որ վիշտալ կարպեաւ ներու մէջ գտնուած մանիշակազոյնը որեւէ ապացոյց չի կրնար նկատուիլ անոնց ստուգաբանական ճամար, այլ ցոյց կու տայ ուրիշ շրջան մը՝ կովկաս՝ իբր ծագման վայր»¹:

Նախ Մելքոն և Պերկամոյ գորգերը և անոնց գոյներու ու ներկերու խնդիրը առ այժմ մեր նիւթին հետ կապակցութիւն չունին, և ձագոպի կամ Մարթին կրնան չունին, և պարբեր կարծիքներուն հետեւիլ:

Յատ իս Որդան կարմիր ձեւը սխալ է որովհետեւ Որդան կը նշանակ կարմիր: Տորթ. Յ. Թիրաքեան կը գրէր, «Կարմիր – Երր. Կամր (karmil), ար. և տճ. Հրով որով մեր սահմանէն դուրս պիտի համարէինք, սակայն Շայկական որդաւալրութեամբ, ինչ որ Հայկական որդաւալրութեամբ, ինչ որ կրնար ըլլալ: Իսկ Մր. Բորի յիշած իբր թէ Հայաստանի դուրս նղող շրջանները ուր զրութիւնը կը զործանած և անհետ և անյայտ եղած են զրեթէ»:

«Յատ այս հեղինակութեան, ի սկզբան մի եղած է բառը, այն է ջերին՝ ջերմին՝ ատրաշէկ՝ ատրոբակ՝ (աշ) որ աղ ճատարար հրով դարձած է»³: Եւ սակայն Տորթ. Թիրաքեանի ծանօթ էր որ «Որդ (ճճի, ver) – Արտաշրի պատմութեան մէջ (կարնամակ) տեսանը որ Որդունի կան ոչ Հայկական գորգեր որոնք նաեւ որ կան ոչ Հայկական հերոսը պահաւած էր որ զրութիւնը: Առ այս պէտք է յիշել որ Հայերը վաճառական ժողովուրդ մ'ըլլալով արտածած կրնային ըլլալ նաեւ Որդանը: արտածած Հայերին ներկելու արուեստը Հայաստանի ներկի և ներկելու արհեստառութեան հարկերեւութիւնը ու կաղանաթաբար արհեստառութեան հարկերը, և որդուց որդի ժառանգելով՝ չեն լոյս ներ, և երբեմն ալ զժբախտաբար մահը իր չորս տուած իրենց արհեստական զաղոնիքները, և երբեմն ալ զժբախտաբար մահը իր չորս մատներով եկած է թաղել յիշող և յիշեալ:

Մեր զանազան տեսակ ձեռագրաց մէջ կան ներկի բաղադրութեան և այլ արուեստագիտական մանր տագիտական և արհեստագիտական մանր վկայութիւններ որոնք կ'արժեն որ հրատարակուին եթէ չուսումնասիրուին ալ: Այս մասնով կ'աւարտեմ Որդանի վրայօք

ուսումնասիրութիւնս, իբր շարունակութիւն անմիջապէս կցելով անուան մասին ստուգաբանական ճշգիչ քննութիւն մը:

* * *

Որդանի անունը, հնութիւնը և այլն, իրապէս բառի մասնագէտի, նաեւ լեզուագէտի գործ է, սակայն կը յանդզնիմ մէկ երկու խօսք առ այդ, ընելով ակնարկութիւններ և պարզելով իմ դատելակերպս և պատճառներս:

Յատ իս Որդան կարմիր ձեւը սխալ է որովհետեւ Որդան կը նշանակ կարմիր:

Տորթ. Յ. Թիրաքեան կը գրէր, «Կարմիր – Երր. Կամր (karmil), ար. և տճ. Հրով որով մեր սահմանէն դուրս պիտի համարէինք, սակայն Շայկական որդաւալրութեամբ, ինչ որ Հայկական որդաւալրութեամբ, ինչ որ կրնար ըլլալ: Իսկ Մր. Բորի յիշած իբր թէ Հայաստանի դուրս նղող շրջանները ուր զրութիւնը կը զործանած և անհետ և անյայտ եղած են զրեթէ»:

«Յատ այս հեղինակութեան, ի սկզբան մի եղած է բառը, այն է ջերին՝ ջերմին՝ ատրաշէկ՝ ատրոբակ՝ (աշ) որ աղ ճատարար հրով դարձած է»³: Եւ սակայն Տորթ. Թիրաքեանի ծանօթ էր որ «Որդ (ճճի, ver) – Արտաշրի պատմութեան մէջ (կարնամակ) տեսանը որ Որդունի կան ոչ Հայկական գորգեր որոնք նաեւ որ կան ոչ Հայկական հերոսը պահաւած էր որ զրութիւնը: Առ այս պէտք է յիշել որ Հայերը վաճառական ժողովուրդ մ'ըլլալով արտածած կրնային ըլլալ նաեւ Որդանը: արտածած Հայերին ներկելու արհեստառութեան հարկերեւութիւնը ու կաղանաթաբար արհեստառութեան հարկերը, և որդուց որդի ժառանգելով՝ չեն լոյս ներ, և երբեմն ալ զժբախտաբար մահը իր չորս տուած իրենց արհեստական զաղոնիքները, և երբեմն ալ զժբախտաբար մահը իր չորս մատներով եկած է թաղել յիշող և յիշեալ:

Կիրմ (kirm) = որդ⁴:

Եւ հակառակ ասոր Տ. Թիրաքեան չ'ըսել որ կարմիր յառաջացած կրնային ըլլալ զիրմ

1. Jahrbuch der Asiatischen Kunst, 1920, էջ 150–151: Թարգմանութիւնը Հայերէն հրատարակուած՝ կամ կողմէս պատասխանով մետախն «Թարգմագէտ» 1930 Անուամբերեր:

2. Գոնիացի բարեկամո Պ. Գրիգոր Թօփագեան՝ մէկ Ուիչիթա, կը յայտնէ ինձի որ նոյնիսկ Գոնիացի մէկ ներկի զործն ու առեւտուրը հայոց յատուկ էր:

3. Արփահայ Բառարան էջ 205.

4. Անդ, էջ 304:

կամ կիրմէն, ես կը հաւատամ որ կարմիր ծագած է ոչ թէ չերմէն այլ զիրմէն կամ որդէն և Հայերէնին մէջ գոյութիւն ունեցած է իբր Որդան, որ նոյնակէս թէնեւ շատ հին հաւանարար օտարամուտ կամ փուլանեալ բառ մըն է: Իսկ կարմիրին իր յաւելուածական մասը ինձի կը մնայ անմեկնելի, զոր լեզուագէտներուն կը թողում ընենել և լուծել: Յիշենք միայն որ Հայերս ընդհանրապէս գոյներու անունները փոխառածական ստուգութիւնը, սա աներկեւանին մօտ կարմիրը կը մեկնուի սապէս. «Երր. գարմիլ, սուֆ. թ. գըրմըզ, զրգըւ, դաղմ. չերմի... կարմիր. գ. Կόκκιնօն, Coccinum: Եիւթ ներկեալ ընտիր կարմրով, ներկ կարմիր. որդն կամ որդան կարմիր, որպէս և կրկին կարմիր ասին ըստ կարմիր ասին ըստ յն. Կόկկին ծուլօնն, լտ. Coccinum bis tinctum, bibaphum, որպէս և չեղալաշլենօն, ըստ ոմանց է կրկին ներկալ կարմրով, և ըստ այլոց կրկին ոլորեալն. զրումը, իսրերկը, յիշեր պօյասը, զրումը, կապեաց կարմիր ի ձեռին նորաւ: Կարմիր զգենուլ: Կարմիրս զգեցուցանել: Սոցէ զոպայ, և կարմիր: Գործել զծիրանի, և զկարմիր: Կարմիր կրկին: ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ: ի կարմրոյ մասնելոյ: Կարմրով ներկելով. եւն: Զինչ պահէս անլուանալի որպէս զկարմիր (որշակարմիր զգենուլ): Կարմիրս զգեցուցանել: Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն մը կը նկատէ կարմիրը՝ հաւանարար որդանով ներկուած ապրանիը՝ կարմիր անուամբ ալ կը կոչէին: Օրինակ՝ կապեաց կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն մը կը նկատէ կարմիրը՝ հաւանարար անուամբ ալ կը կոչէին: Օրինակ՝ կապեաց կարմիր կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և ի բեհեզզոյ, ի կարմրոյ մասնելոյ, նայլն, Ըստ Բարս. ապաշխ: կարեւոր է զիւելոր բառով բառզիրը մասնաւոր հիւսուածենէն կարմիրը (որդանը) լուացուելով շելլելիք զիմացկուն գոյն մըն էր, որով որդանով կամ կարմիրով ներկուածները կարմիր, կարմիրս զգեցուցանել, ի կարմրոյ, և

ըեւս վայրի կաղնոյ, այսինքն բարամուտի,
որպէս և նիւթն ներկեալ նովին, որ պար-
զապէս կարմիր կոչի յուռվակի, գրրմրգ.
Եթէ իցէ իրրեւ զորդան կարմիր (յն. մի-
քառ), իրրեւ զասր սուրբ արարից: Զգե-
ցեալ էր բեհեզս և ծիրանիս և որդան
(կարմրոյ). Ես. ա. 18: Յայտ. Ժլ. 15,
և 12: Բատ կարմրութեան որդանի. Սարկ:
ՔՀ:

Եւ յարենէ զոյն յորդանին
Մաքրեա յիմոցն և յօտարին։
Ըգըսուրձ մնղաց մերկեա յինէն,
Զյորդան կարմիր արեան զունին։

ՑԱՌ

Եթէ ձանձախարիթ՝ մեղօք իցէք... ապա
թէ որդանք, և արք արեանց եւն. Ածար.
լալտն.» :

Հայկազեանի որդանին համար կը նաև
նկատել սակայն նախ որ Սարկաւագ
քահանայ, Յիսուս Որդի, հին Հայ աղ-
քիւրներ չեն որդանի վկայութիւն յառաջ
բերելու համար, անոնցմէ շատ աւելի հին
և կարեւոր են Մովսէս Խորենացւոյ, Փար-
պեցւոյ և այլ վկայութիւններ, ուր որոշ
կ'ըսուի նաեւ թէ որդանը ոչ թէ Հայկա-
զեանի նկարագրածին պէս գտեալ ի տիրեւ
վայրի կաղնոյ է՝ այլ սիրոյ։ Ասկէ զատ,
ինչպէս ըստ, ուղիղ չէ որդանը նկատել
ընտիր ի մէջ կարմիր ներկոց, որովհետեւ
որդանը՝ կարմիրն իսկ է։ Հայկազեանին
հեղինակները կը վկայեն նաեւ որ Ես.
ա. 18 «զորդան կարմիր» յունարէնին մէջ
մի բառ է միայն, հայերէնի մէջ ալ կա-
րելի է մի բառ ընել՝ զործածելով կամ
որդան կամ կարմիր։

որդան կամ զալուրը .
Քիչ առաջ տեսանք որ որդան գոյնով
ներկուած կերպասներուն կու տային նաեւ
միայն որդան կամ կարմիր կոչումը , և առ
այդ վկայութիւններ ալ տուած էինք կար-
մրով . այժմ ալ շեշտենք որդանով օրինակ-
ները , զորս կը հաւաքենք նոյն հեղինակա-
ւոր Հայկազեանէն օգտուելով : Յայտ .
Ժ. 15 ունի «Զգեցեալ էր բեհեզս և ծի-
րանիս և որդան»: Նաեւ անդ 12. «Բեհեզս

և ոսկեթելի և որդան»։ Որ ցոյց կռւ տայ
որդանի բարձր արժէքը և յարզը համա-
սար բեհեղի, ոսկեթելի, ծիրանիի։

Այսքանը բաւական կը համարիմ այս
մասին:

* * *

Աւալստելէ առաջ երկու խօսք աւ ծաղկի
կամ ծաղկելու մասին:

Ծաղիկ և ծաղկել նախ ունին իրենց
հասարակ բառական իմաստը, որ իմ նիւ-
թիս հետ կապ չունի, իսկ ասկէ զար-
ունի նաեւ փոխարերական իմաստ մը
մեծապէս հետաքրքրական է. «Մեր Հայ

յաստանի... որդն ըստւած ճճին, ուստի
որդան կարմիր անունով ազնիւ ներկի^ւ
կ'ելլէ: Ասոր տաճկերէն չիշեք կ'ըսեն, ինչ
պէս Հայաստան ալ տեղ տեղ ծաղիկ կ'ա
նուանեն, երբեմն ալ զրյամբգ, լատիներէն
և համապատէն ոչշեիլլ՝^{»:}

բօքչիսնվա, Դաղլարէս բաշխէ
Քօշնիլը կամ Քօքչինելան որդան կարմիր
չեն, թէեւ միջատածիրան են: Յիսունից
աւելի միջատներ կան որոնք ծիրանի կ'ար
տաղըն, որոնցմէ սակայն Որդանը կամ
մէջ կ'առաջին չաւաստանի մէջ կ'առ

Կարմիրը միայն չոյշառագույն
գտնուի և Արաբացւոց ծանօթ զլրմլվելու
Այս քօշինելլին գլխաւոր արտազրիչներն
և վաճառականները Սպանիացիներ էին
որոնց շնորհիւ Եւրոպայի մէջ տարածուած

կլոր է, անոր համար Եւրոպ որդը հունականի տեղ գրած էին ինչու ասկէ հարիւր յիսուն տարի առաջ՝ նոյն պատճառաւ Օսմանցիք միշտ ծաղիկ զրբացնելու մէջ կայ Kermesberry զրբացնելու

1. «Gazeta Wileńska» 1843 № 56.

2. Կարմաղեց:

բարք : «Այսպէս սխալմամբ զբարելող միւնքաւ զբարելոց կաղնոյն պառուղը կարծուածէ»¹։ Պապասինեան ալ յիշած է, ինչպէս որ իր վկայութեան մէջ տեսանք աշխատութեանս սկիզբը, «Եւրոպացիք երկարատեսն Գրիմը կաղնեղալար տունկին պառուղ նկատեցին։ Խակ Հայերը ու Պարսիկները կրկին ծաղրած են այդ գաղափարը, ու միշտ պնդած են թէ որդեր էին որ կը շինէին այս կարմիր ներկը իրենց մարմիններուն մէջ, և ոչ թէ տունկերը»²։ Հայերուն և Պառունեառուն, իսումիւ աւս

Որդանէն զատ Հայաստանի ծանօթ էր
Լայքա, և Տորոն, որոնց մասին ուրիշ
առիթով այլուր պիտի խօսիմ:

3. Քիեթեան

1. New Standard dict. of the English lang.
Funk & Wagnall.

2. Կոչնակ 1927 էջ 396

II. ፩ ፻ ፻ ፻ ፻ ፻ ፻ ፻

• • • Բանիքուն հմտութեամբ, ազգային ոգլով, աւանդական սրբանուէր շունչով և զգացմամբ կազմուած էր մատենազըռութեան դասագիրքն. և մենք չհամարձակեցանք զայն կապտել իր այդ գեղեցիկ օծումն: Միայն լեզուն տեղ տեղ քիչ մը փոփոխեցինք, ջանալով նախազառութեան իմաստը աւելի որոշ և պարզ ոճով բացատրել ընթերցողին դիւրութեան համար:

Հիմնական կէտերուն մէջ՝ նոյն լեզուն, և Գ տպագրութեան նոյն կարծիքները, և նոյն տեսութիւնները պիտի գտնեն հոս Ազգիս զիտնականները: Ուր հարկ եղաւ՝ հակիրճ ծանօթութեամբ մը նշանակեցինք նոր հրատարակութիւնները կամ գիտելիքները:

ԱՐԵՎՈՒԹՅՈՒՆ :
 1. Խնչպէս բանասէր Պ. Գառնիկ Ցնորդեանի «Կորիշե - Վարչ Մալբոց» հմտալից ուսումնակրութիւնը, Երևանպէմ, 1930. և Սաբոնիոյ իշխան Մաքր բահանային հրատարակութիւնը Ա. Ներսէս Լամբրոնացոյն «Տեսուրիք» առաջարկութիւնը, 1919 - 1921 - 1926: (Այս երկուքի մասին տե՛ս առաջարկ Սովորութիւնի Առաջարկագիր), ապ. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1919 - 1921 - 1926: (Այս երկուքի մասին տե՛ս առաջարկ Սովորութիւնի Առաջարկագիր):